

Лагдан С. П.

Дніпропетровський національний університет
залізничного транспорту імені академіка В. Лазаряна

СКЛАДАННЯ МІЖНАРОДНИХ ТЕРМІНОЕЛЕМЕНТІВ ЯК ОДИН ІЗ СПОСОБІВ ТВОРЕННЯ КОМПОЗИТНИХ ТЕРМІНІВ ЗАЛІЗНИЧНОЇ ГАЛУЗІ

У статті проаналізовано структуру термінів залізничної галузі, утворених поєднанням міжнародних компонентів між собою, з'ясовано походження та значення компонентів, їх продуктивність у формуванні залізничної терміносистеми, виявлено семантичні особливості термінів-комполитів.

Ключові слова: міжнародні терміноелементи, терміни-комполити, творення термінів.

Lahdan S. P. Drawing International Terminoelements as a Way of Creating Composite Timing Railway Industry

The paper analyzes the structure of the rail industry terms established international mix of components together, found the origin and value of the components of their performance in the formation of railway terminology, found semantic features of terms composites.

Keywords: international terminoelements, timing-making, terms composites.

Українська залізнична терміносистема почала формуватися з часу введення в експлуатацію першої в Україні залізничної лінії Перемишль – Львів 1861 р. та в період інтенсивного залізничного будівництва середини 60-х рр. XIX – початку XX ст. Зародження й розвиток нової транспортної системи позначилися на поповненні словникового складу української мови

номінаціями-реаліями залізничнотранспортної тематики. Для творення нових терміноодиниць були застосовані як питомі мовні ресурси, так і іншомовні.

У складі сучасної професійної сфери мови, пов'язаної з будівництвом, оснащенням залізниць та обслуговуванням перевезень, можна виділити ціліснооформлені запозичення та лексеми, утворені на базі іншомовних компонентів – основ та префіксів, що внаслідок використання в багатьох мовах отримали статус інтернаціональних, або міжнародних.

Проблема лексико-граматичного складу українського термінофонду сьогодні отримала значне поширення серед досліджень специфіки наукової мови. Роль компонентів іншомовного походження у творенні композитних термінів була предметом наукових розвідок В. Григор'єва, Р. Беляєва, Н. Клименко, Ф. Нікітіної, Л. Симоненко, К. Городенської, І. Кочан та ін. Аналізу інтернаціональних словотвірних засобів у науково-технічній термінології присвятили свої праці Л. Азарова та Г. Кухарчук [1], І. Кочан [4], Л. Козак [3]. Проте в українському мовознавстві комплексного дослідження лексичних одиниць залізничної терміносистеми, що мають у своєму складі міжнародні компоненти, на сьогодні ще немає. У цьому й полягає актуальність нашої розвідки, метою якої є:

- проаналізувати структуру терміноодиниць, утворених поєднанням міжнародних компонентів між собою;
- простежити етимологію іншомовних префіксів та основ;
- з'ясувати продуктивність означених компонентів у творенні номінацій залізничної терміносистеми;
- виявити семантичні особливості термінів-композитів із міжнародними компонентами.

Для досягнення поставлених цілей із лексикографічних джерел залізничних термінів [6-8; 10] були дібрані лексеми, утворені складанням міжнародних терміноелементів. Вибірка складає 91 терміноодиницю.

Сучасні українські галузеві терміносистеми, зокрема й залізнична, репрезентовані значною кількістю термінів-композитів, утворених із власного

мовного інвентарю, з іншомовних основ, а також шляхом поєднання власномовних та запозичених основ. Поширення композитних термінів із міжнародними компонентами пов'язане з такими їх ознаками: по-перше, складні номінації є лаконічнішими порівняно зі складеними, що сприяє мовній економії (порівняймо, наприклад, *авторежим* – *автоматичний режим*, *електрогазоварювання* – *електричне газове зварювання*); по-друге, міжнародні компоненти характеризуються високою словотвірною здатністю, оскільки можуть поєднуватися як із іншомовними, так і власномовними основами, а також між собою (напр., *термореле*, *термостійкість*, *термостат*); по-третє, компоненти іншомовного походження позбавлені емоційно-експресивних конотацій. «Міжнародні терміноелементи відіграють важливу роль у мові науки та техніки, бо полегшують розвиток науково-технічних зв'язків між країнами. Крім того, з них легко побудувати термін у тих випадках, коли з національних терміноелементів побудувати короткий і точний термін не вдається. Міжнародні терміноелементи легко поєднуються між собою і сприяють подальшому термінотворенню», – зазначає І. Кочан [4, с. 54].

Терміноелементи за походженням здебільшого греко-латинські. У творенні композитних термінів, що обслуговують професійну діяльність залізничників, беруть участь компоненти з класичних грецької і латинської мов, а також із французької, німецької й італійської, причому найбільший словотвірний потенціал виявляють терміноелементи-грецизми. Серед них 19 елементів є препозиційним і 20 – постпозиційними.

У препозиції виступають такі грецькі терміноелементи: *авто-* (*autos* – сам), *баро-* (*baros* – тягар, вантаж), *гео-* (*gē* – Земля), *гігро-* (*hygros* – вологий), *гідро-* (*hydōr* – вода), *динамо-* (*dynamis* – сила), *діа-* (*dia* – наскрізний рух), *електро-* (*electron* – янтар), *ізо-* (*isos* – однаковий, рівний), *мікро-* (*mikron* – малий), *моно-* (*monos* – один, єдиний), *стерео-* (*stereos* – твердий), *теле-* (*tēle* – далеко), *термо-* (*thermē* – жар, тепло), *тетра-* (*tetra* – чотири), *техно-* (*technē* – майстерність), *фоно-* (*phōnē* – звук, голос), *хроно-* (*chronos* – час), *цикло-* (*kyklos* – коло). До постпозиційних компонентів-грецизмів належать: *-ген* (*genēs*

– народжений), **-грама** (*gramma* – риска, написання), **-граф, -графія** (*grachō* – пишу, зображую), **-дром** (*dromos* – місце для бігу), **-едр** (*hedra* – бік), **-ліз** (*lysis* – розпад, розторгнення), **-літ** (*lithos* – камінь), **-лог, -логія** (*logos* – слово, вчення), **-мер** (*meros* – частина, частка), **-метр, -метрія** (*metrōn* – міра), **-скоп, -скопія** (*skopeō* – спостерігаю), **-стат, -статика** (*statos* – стоячий, нерухомий), **-терми** (*thermē* – тепло, жар), **-фон, -фонія** (*phōnē* – звук).

Терміни залізничної галузі, утворені шляхом складання міжнародних компонентів, відповідають таким словотвірним моделям:

Перша модель передбачає поєднання грецьких препозиційних і постпозиційних терміноелементів. Ця модель найпродуктивніша, за її допомогою утворені наступні двокомпонентні терміни-іменники: *авто-* + *-ген*; *баро-* + *-граф, -метр*; *гео-* + *-лог, -логія, -метрія*; *гідро-* + *-метрія, -статика*; *динамо-* + *-метр, -метрія*; *діа-* + *-грама, -метр*; *електро-* + *-ліз, -літ*; *ізо-* + *-дром, -терми*; *мікро-* + *-метр*; *моно-* + *-літ, -мер*; *стерео-* + *-метр*; *теле-* + *-грама, -граф, -графія, -метр, -скоп, -фон, -фонія*; *термо-* + *-метр, -стат*; *тетра-* + *-едр*; *техно-* + *-лог, -логія*; *хроно-* + *-метр*; *цикло-* + *-грама, -граф*.

Композитні деривати з грецькими терміноелементами виступають твірними основами в українському словотворенні, оскільки «у процесі освоєння іншомовної лексики дуже часто до запозиченої лексичної одиниці – її основи – приєднуються найпродуктивніші національні морфеми» [5, с. 17]. Похідними термінами від іменників означеної моделі є:

а) прикметники із суфіксами **-н-, -ичн-(-ічн-)**: *автогенний, ізодромний, монолітний, телеграфний, телеграмний, телефонний, термостатний; барометричний, геологічний, геометричний, гігроскопічний, гідростатичний, динамометричний, електролітичний, електростатичний, мікрометричний, стереоскопічний, телеметричний, технологічний*. У лексикографічних джерелах залізничних термінів зафіксовано й кілька похідних від цих прикметників іменникових лексем із суфіксом **-ість**: *гігроскопічність, технологічність*;

б) іменники із суфіксами **-ник, -ист(-іст)**: автогенник, телеграфіст, телефоніст, хронометрист;

в) дієслова із суфіксом **-увати** (телеграфувати, телефонувати, хронометрувати) та похідні від них префіксальні (зателефонувати, прохронометрувати), дієприкметникові (прохронометрований, телеграфований) й іменникові утворення (телеграфування, телефонування);

г) префіксально-суфіксальні утворення: замонолічення.

Окрім двоконпонентних, грецькі терміноелементи утворюють і триконпонентні лексеми: *гідро-* + *гео-* + *-логія* (-логічний), *електро-* + *динамо-* + *-метр*, *теле-* + *фоно-* + *-грама*, *теле-* + *фото-* + *графія*.

Друга модель репрезентує поєднання латинських препозиційних і постпозиційних компонентів у терміні *уні-* (*unus* – один) + *-фікація* (*ficatio* < *facio* – роблю) (похідні утворення – *уніфікувати*, *уніфікований*).

Третя модель охоплює греко-латинські утворення, серед яких переважають деривати із латинськими препозиційними й грецькими постпозиційними терміноелементами: *вібро-* (*vibro* – коливаюсь, звиваюсь) + *-метр*; *калори-* (*calor* – тепло, жар) + *-метр* (-метричний); *квазі-* (*quasi* – ніби, майже) + *-статичний*; *радіо-* (*radius* – промінь) + *-метр*; *спектро-* (*spectrum* – уява, видіння) + *-граф*. А термін *фотоелектрокалориметр* складений із грецьких компонентів *фото-*, *електро-* і *-метр* та латинського *калори-*.

Четверта модель представлена дериватами з іншомовними препозиційними й грецькими постпозиційними компонентами: *гальвано-* (від прізвища італ. фізіолога Л. Гальвані (Galvani), 1737-1798) + *-метр*, *-скоп*; *кіло-* (франц. *kilo* < грец. *chilioi* – тисяча) + *-метр* (похідний прикметник – *кілометровий*). Цьому словотвірному типу відповідає й термін із трьох компонентів *електрорентгенографічний*, в якому *електро-* і *-графічний* – грецькі основи, а *рентгено-* походить від прізвища нім. фізика В.-К. Рентгена (Röntgen), 1845-1923.

Найпродуктивнішими у творенні композитних термінів на базі міжнародних компонентів є грецькі основи – препозиційна *теле-* (21

терміноодиниця) й постпозиційні *-метр, -метрія, -метричний* (30 лексем), *-граф, -графія, -графічний* (11), *-лог, -логія, -логічний* (9), *-стат, -статика, -статичний* (7), *-скоп, -скопія, -скопичний* (5).

Деривати, утворені шляхом поєднання міжнародних терміноелементів, характеризуються нерозчленованістю компонентів, не утворюють синонімічних аналітичних терміносполук, на відміну від утворень із міжнародних терміноелементів та іншомовних і власномовних основ. Наприклад, *автоген, електроліз* є нерозривними, а утворення *авторегулятор, автогальмо, електролінія, електропоїзд* легко розкладаються: *автоматичний регулятор, автоматичне гальмо, електрична лінія, електричний поїзд*.

Досліджувані терміноодиниці складають такі лексико-семантичні групи:

1) прилади для вимірювання природних явищ та фізичних величин: *барометр, віброметр, гальванометр, динамометр, електродинамометр, калориметр, мікрометр, радіометр, телеметр, термометр, фотоелектрокалориметр, хронометр*;

2) прилади для спостережень: *гальваноскоп, стереоскоп, телескоп*;

3) прилади для проведення досліджень і виконання операцій: *автоген, ізодром, телефон, термостат, спектрограф*;

4) прилади для запису показань, повідомлень: *барограф, стереометр, телеграф, циклограф*;

5) методи досліджень і виробничі процеси: *динамометрія, електроліз, електрорентгенографічний, телефотографічний*;

6) науки чи їх розділи: *геологія, геометрія, гідрогеологія, гідрометрія, гідростатика, технологія*;

7) найменування осіб за фахом: *геолог, технолог, автогенник, телеграфіст, телефоніст, хронометрист*;

8) види зображень, фігур, записів, зокрема результатів спостережень і досліджень: *діаграма, ізотерми, циклограма, телеграма, тетраедр, телефонограма*;

9) показники й одиниці виміру: *діаметр, кілометр*;

10) речовини, сполуки: *електроліт, моноліт, мономер*.

Таким чином, термінолексми залізничної галузі творяться не лише з питомих мовних ресурсів, але й із іншомовних, зокрема з компонентів, що отримали інтернаціональний, чи міжнародний, статус, більшість яких складають греко-латинські основи і префікси. Дібраний матеріал свідчить, що основокладання із терміноелементів є продуктивним способом творення українського залізничного термінофонду. Використання таких дериватів спрощує комунікацію, сприяє однозначному сприйняттю, лаконічному вираженню, досягненню взаєморозуміння між фахівцями однієї чи різних країн.

ЛІТЕРАТУРА

1. Азарова Л. Є. Словотвірний потенціал компонентів іншомовного походження у творенні композитних науково-технічних термінів [Електронний ресурс] / Л. Є. Азарова, Г. В. Кухарчук // Вісник Вінницького політехнічного інституту. – 2011. – № 2. – С. 28-31.

2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел]. – К.; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2009. – 1736 с.

3. Козак Л. В. Роль запозичень у становленні української технічної термінології [Електронний ресурс] / Л. В. Козак // Гуманізм та освіта: IX МНПК 2008: електронне наукове видання. – Режим доступу: <http://conf.vntu.edu.ua/humed/2010/txt/Kozak.php>

4. Кочан І. Міжнародні терміноелементи в системі науково-технічних термінів / І. Кочан // Вісник Держ. ін-ту «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології»: матеріали 6-ї Міжнародної наукової конференції *СловоСвіт 2000*. – 2000. – № 402. – С. 54-59.

5. Кочан І. М. Системність, динаміка, кодифікація слів з міжнародними кореневими компонентами в сучасній українській мові: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / І. М. Кочан. – К., 2006. – 40 с.

6. Малий російсько-український словник залізничних термінів. – К.: Транспорт України, 1992. – 48 с.

7. Російсько-український словник залізничних термінів / [Л. П. Ватуля, В. С. Фоменко; за ред. Ю. В. Соболева]. – 2-ге вид., випр. і доповн. – К.: Транспорт України, 2000. – 484 с.

8. Російсько-український термінологічний словник: Вагони та вагонне господарство. Локомотиви / [укл.: Б. Є. Боднар, О. О. Бочарова, В. В. Колбун]. – Дніпропетровськ: Вид-во Дніпропетр. нац. ун-ту залізн. трансп. ім. акад. В. Лазаряна, 2005. – 163 с.

9. Словник іншомовних слів: 23 000 слів та термінологічних словосполучень / [укл.: Л. О. Пустовіт та ін.]. – К.: Довіра, 2000. – 1018 с.

10. Технический железнодорожный словарь [Электронный ресурс] / [Н. Н. Васильев и др.]. – М., 1941. – Режим доступа: <http://enc-dic.com/railway>.